

ӘДІЛЕТТІЛІК ҰҒЫМЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ ПРИНЦИПІМЕН БАЙЛАНЫСЫ*

¹Омер Гедик, ²Исаева Мейрамкул Ибадуллаевна

¹Ататүрік Университеті (Түркия, Анкара)

²ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты
(Алматы, Қазақстан),

¹omergedik@ataturk.edu.tr, ²meiramkul.issayeva@erzincan.edu.tr

¹Omer Gedik, ²Issayeva Meiramkul

¹Atatürk University (Turkey, Ankara)

²Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies CS MSHE RK
(Almaty, Kazakhstan)

¹omergedik@ataturk.edu.tr, ²meiramkul.issayeva@erzincan.edu.tr

Аңдатпа. Әділеттілік ұғымы ғылым тарихында ең ескі түсініктердің бірі болып табылады. Ежелгі дәуір философтардың еңбектеріндегі әділеттілік ұғымы Орта ғасыр және Жаңа дәуірдегі ойшылдар тарапынан толықтырылып, тарихтың әр кезеңінде зерттеу тақырыбы ретінде маңызды орынға ие болды. Бүгінге дейін бұл ұғым қоғамдық ғылымдар аясында жан-жақты зерттелгенімен, «әділеттілік» түсінігінің ортақ қабылданған нақты анықтамасын беру мүмкін емес. Ғылым тарихында әділеттілік тұжырымдамасы екі бағытта, яғни табиғи құқық негізіндегі әділеттілік және позитивтік құқық негізіндегі әділеттілік ретінде зерттелген. Мақалада әділеттілік сөзінің этимологиялық түбірін және бұл ұғымның түрлі тарихи кезеңдерде қандай мазмұнда түсіндірілгенін, сонымен қатар әділеттілік ұғымының құқықтық аспектісімен қатар құқықтық мемлекетпен қатынасы да қарастырылады.

Түйін сөздер: әділеттілік, табиғи құқық негізіндегі әділеттілік, позитивтік құқық негізінде әділеттілік, құқық, құқықтық мемлекет.

Кіріспе

Әділеттілік түсінігі адамзат тарихы бойынша түрлі географиялар мен дәуірлерде сол кезеңнің ерекшеліктеріне қарай өзгеріп отырды. Құқық пен әділет арақатынасы да осы контексте бағаланды. Алайда, әділеттілік тұжырымдамасының құқықтық теориялардағы рөлінің өзгеріп отыруына қарамастан, адамзат тарихында әділеттілікке деген сұраныс ешқашан өзгерген емес және қашанда адамзат тарихында мотивация көзі болды.

* Мақала ҚР ҒЖБМ ҒК қаржыландыруымен №BR10965263 «Қазақстандық қоғамның әлеуметтік жаңғыруы: идеялық-дүниетанымдық негіздемелер, концептуалды үлгілер, әлеуметтік-мәдени үрдістер, әлеуметтік-саяси технологиялар» атты ғылыми бағдарламасы аясында әзірленді

Әділеттілік түсінігі философия үшін де, құқықтану үшін де ең көне тұжырымдамалардың бірі болып табылады. Әділеттілік құбылыс ретінде «адамгершілік», «теңдік», «еркіндік», «жауапкершілік» сияқты категориялармен байланысты түсіндіріледі. Жалпы алғанда, бұл тұжырымдаманы кезкелген әрекетке реакция идеясы ретінде анықтауға болады [1; 145].

Әділеттілік ұғымы ғылым тарихында жан-жақты зерттелгенімен, ұғымның толық ауқымын ашатын нақты анықтаманы ұсыну қиын. Латынның «jus» сөзінен шыққан аудармасы әділеттілік ұғымына жақын бұл сөз «құқық, заң» деген түсініктерді білдіреді [2; 3]. Әділеттілік сөзінің батыс тілдеріндегі баламасы да латын тіліне ұқсас: ағылшын тілінде «justice», неміс тілінде «gerechtigkeit», француз тілінде «justice», итальян тілінде «giustizia», испан тілінде «justicia» деп аталады [3; 32]. Ал араб сөздігінде «әділ» сөзінің түбірі «әділ болу, әділдік» дегенді білдіреді [2; 3].

Әділеттілік ұғымының тарихи эволюциясы **А. Ежелгі ойшылдардың әділеттілік концепциясы**

Әділеттілік туралы түсініктердің тарихы ежелгі заманнан бастау алады. Ежелгі ойшылдардың әділеттілік туралы тұжырымдамаларын орта ғасырлар мен Жаңа дәуірдегі әр түрлі ойшылдар дамытып, әділеттілік ұғымына әртүрлі көзқарастар алға тартылды. Ежелгі философтар Платон, Аристотель, Цицерон және басқа да ежелгі ойшылдарың еңбектерінде әділеттілік туралы пікірлері болды. Аристотель заманынан бері әділеттілік ұғымының екі негізгі түсіндірмесі бар. Біріншіден, эгалитарлық әділеттілік: қоғамның барлық мүшелерінің алдын ала белгіленген шарттар алдында, әсіресе заң алдында теңдігі. Екіншісі – үлестіруші әділеттілік: белгілі бір қоғамның қатысушыларын қоғамда олардың рөлдері мен маңыздылығына сәйкес бөлінуі. Әділдіктің эгалитарлық түсінігі дәстүрлі түрде либералдық саяси сипатта болып, теорияда және тәжірбиеде басым болды. Үлестіруші әділеттілік тұжырымдамасы болса, социалистік, социал-демократиялық және коммунистік қоғамда қолданылды [4; 52-76], [5; 24], [6; 137]. Аристотель әділеттілікке мынадай анықтама берді: «*Әділет дегеніміз теңдік, бірақ тек тең адамдар үшін теңдік*». Аристотельдің ойынша, әділеттілік түсінігі және оның мазмұны түрлі полистерде әртүрлі болады және заңның орындалуы мен заңға бағыну немесе заңның өзі әділ деп саналады [5; 24]. Аристотельдің пікірінше, әділеттілік – абсолютті идея емес, әлеуметтік шындық аясындағы қатынастардан туындайтын тұжырымдама [3; 37-44]. Ежелгі философ Сократ әділеттілікті «*жақсылық пен жамандықты ажырататын білім*» деп анықтайды [3; 37-44]. Философтың пікірінше, жазылмаған құдай заңдары да, жазылған адам заңдары да әділеттілікті білдіреді. Сократ, әділ заңдардың үстемдігін «*адам үшін де, мемлекет үшін де қажет байлық*» ретінде полис бостандығы мүмкіндігімен байланыстырды. Әділеттілік сезімі адамның бой-

ында, оның іс-әрекетін айқындайтын жағымды, адамгершілік қасиеттерді оятуға мүмкіндік береді. Сократтың ойынша, құдай заңдары да, адами заңдардың да әділдік принципіне негізделуі керек деп есептейді, өйткені әділеттілік адамның бостандығы мен қадір-қасиетін қамтамасыз етудің кілті болып табылады [6; 136-137].

Платонның пікірінше, адам бұл әлемде абсолютті әділеттілікке қол жеткізе алмайды. Платонның әділеттілік туралы түсінігі қос ғаламның қайшылығына негізделген. Біріншісі – біз өмір сүріп жатқан нақты материалдық әлем, екіншісі – өлгеннен кейін бақыт, ізгілік, әділеттілікке қол жеткізетін абстрактілі идеялар әлемі [3; 37-44]. Платон философиясында идеалды мемлекет пен әділ заңдарды жүзеге асыру және дүниелік, саяси және құқықтық өмірдегі идеялар әлемінің барынша нақтылануы ретінде түсіндіріледі. Әділеттілік, мемлекет пен оның заңдарының идеясы мен мәні ретінде әрбір таптың, мемлекеттің әрбір мүшесінің өз ісімен айналысуы, басқаның ісіне араласпауы деп түсіндіріледі. Платонның бұл көзқарасы әділеттілік принциптеріне толық сәйкес келмейді [6; 136-137].

Ежелгі грек ойшылы Антифонттың пікірінше, әділдік дегеніміз – азаматы болып табылатын мемлекеттің заңдарын бұзбау деп түсіндіреді. Эпикурдың пікірінше: *«Табиғаттан туындайтын әділдік – бір-біріне зиян келтірмеу және зиянға төзбеу туралы пайдалы келісім болып табылады»* [7; 16]. Гераклит әділеттілік пен құқық туралы білімді жалпы әлем туралы білімнің бір бөлігі ретінде қарастырып, әлемдегі барлық құбылыстың, яғни адамның әділдігі мен құқығының бастапқы қайнар көзі әмбебап құдайлық логос (ақыл) деп есептеді. Құқықтың негізін табиғатқа тән әділеттілік және адам болмысының, сондай-ақ жалпы табиғаттың мәңгілік, өзгермейтін және ажырамас белгісі ретінде түсіндіретін Цицеронның пікірінше, адам заңдарының табиғат заңдарына сәйкестігі немесе сәйкес келмеуі олардың әділеттілігінің немесе әділетсіздігінің өлшемі болып табылады. Цицеронның пікірінше, *«Заң – бұл әділдікті әділетсіздіктен ажырататын және барлық нәрселердің ең көне қағидасына сәйкес анықталатын шешім»* [7; 16]. Рим заңгері Цельс, құқықты әділеттілік пен ізгіліктің үйлесімділігі деп анықтаған. Ульпианның пікірінше, әділеттілік - бұл әркімге өз құқығын беруге деген өзгермейтін және тұрақты ерік болып табылады [7; 16]. Осылайша табиғи құқық әділеттіліктің көрінісі ретінде қарастырылады, яғни заңның мәңгілік әділеттілігінің негізгі идеясын білдіреді [6; 139]. Нерсесянттың пікірінше, Рим құқығындағы жеке адам мен мемлекет арасындағы қатынастардағы әділеттіліктің, заңдылықтың және дұрыстықтың негізі мен өлшемі мемлекет емес заң болып табылады (заңды әділеттілік және сот әділдігі - *boni et a decisi, aequum ius*). Бұл пікірде құқық түсінігі бірінші орында тұр және мемлекетті түсінудің құқықтық сипатын анықтайды. Ежелгі қытай ойшылдары Мо Цзы: *«Аспан әділдікті жақсы көреді және әділетсіздікті жек көреді»* десе, Сюнь Цзы: *«Адам болмысын білім беру арқылы және «Ли» ережелерін, яғни әділеттілік пен парызды үйрету арқылы өзгерту керек...»* деген ойларын алға тартады [7; 16].

В. Орта ғасырдан қазіргі уақытқа дейінгі әділеттілік туралы ойлар

Әділеттілік ұғымының либералдық моделін Т. Гоббс, Дж. Локк, С.Л. Монтескье, Дж. Оны Руссо, И. Кант және басқа ойшылдар одан әрі дамытты. Әділеттіліктің либералдық моделі жеке адам құқықтарының басымдылығы, қоғамдық келісім идеялары, минималды мемлекет және зайырлы қоғам түсініктерін қамтитын әділеттілік тұжырымдамасының нормативтік негізін қалыптастырды [5; 24]. Әділеттілік қағидасын қорғаушы Рим императоры Марк Аврелий Антонин, барлық адамдардың теңдігі мен тең құқықтарына сәйкес басқарылатын мемлекеттер идеясын дамытты. Философ Марсилий Падуя халық өкілдері қабылдаған заңдардың әділ болуы және барлық халықтың мүддесін бірдей қорғауы керек деп тұжырымдаған. Әділетті мемлекеттің мәні ретіндегі әділеттілік – қоғам, мемлекет және оның билеуші табы тарапынан қабылданған заңдарда мемлекеттің және оның элитасының еркі осы заңдармен анықталады. Әдетте, мемлекеттегі саяси билік тимократия болсын, олигархия немесе тирания болсын, әділеттілікті тек оның мүдделерін қорғайтын заңдарда көреді. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қоғамдық қатынастардың ең маңызды реттеушілері ретінде заң мен заңнаманың негізделген, уақтылы, өзекті, мызғымас және өте әділ, адамгершілік, кейде қатал, бірақ қоғамның барлық мүшелер үшін мәртебесіне қарамастан бірдей міндетті болуы керек екенін атап өткен жөн [6; 136-139].

Орта ғасыр ойшылдарының бірі Августин мемлекетті «зайырлы мемлекет» және «құдай мемлекеті» деп екіге бөлді және абсолютті әділеттілік тек Құдайға тиесілі деп, зайырлы мемлекеттің анықтамасына әділеттілікті қолдану функциясын қоспады. Аквинскийдің пікірінше, мемлекет адам қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін құрылғандықтан, билік әділеттілікке бағынуы керек. Гоббс мемлекетті [Левиафанды] ненің әділ, ненің әділетсіз екенін шеше алатын жалғыз жаратылыс ретінде сипаттайды. Локктың пікірінше, мемлекетте әділеттілікті қамтамасыз ету үшін қылмыскерлерді жазалау және заңдарды орындау қызметтері қоғам игілігі үшін жүзеге асырылуы керек. Руссоның ойынша, егер адамзат әділеттіліктің құдайлық сезіміне ие болса, заңдар мен басқа ережелердің қажеті болмас еді, сондықтан да әділетті қамтамасыз ету үшін заңдар қажет болды [3; 37-44]. Дж. Руссоның пікірінше: *«егер қоғамдық мүддеде моральдық әділеттілік болмаса, онда мұндай жағдай көбінесе құқықты саяси тиранияның құралына айналдыруы мүмкін»* [6; 136-139]. Дугит әділдікті сезім ретінде қарастырады. Басқаша айтқанда, әділеттілік сезімі – адамдардың қоғамда қалыптасқан ережелер жиынтығын дұрыс және бұрыс деп ажырата алатындығы және бұл ережелерді бұзған жағдайда бүкіл қоғамда әділетсіздік ретінде қабылданатынын сезіну болып табылады. Ганс Кельзеннің пікірінше, алғашқы адамдардың әділеттілік туралы түсінігі мен өркениетті адамның әділеттілікке көзқарасы бір-бірінен ерекшеленетіні сияқты, әділеттілік туралы пікірлер де моральдық және саяси мазмұны тұрғысынан құқықтық пайымдаулардан ерекшеленеді. Остиннің пікірінше, позитивті құқық пен әділеттілік идеясының арасын-

да ешқандай байланыс жоқ, яғни заң әділеттілікті қамтамасыз етуді мақсат етпейді және заңның тек жоғары биліктен бастау алуы жеткілікті деп есептейді [3; 37-44]. Орыс заң әдебиетінде заңның құқықтық мемлекетте бұл құқықтық құндылықтарды қолдану арқылы белгілі бір мемлекеттің сипаты және оның қызмет етуінің негізіне айналады. Адам құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырылуын және қорғалуын қамтамасыз ету үшін заңдар мен шешімдерді жүзеге асыру қабілеті және қоғамдық-құқықтық санын ажырамас бөлігі деп танитын адам бостандығы әділеттіліктің маңызды критерийлері болып табылады [1; 144]. Әділеттілік пен құқықтың өзара байланысын зерттейтін ресейлік зерттеушілер, әділеттілікті құқықтың жалпы принципі ретінде, әділеттілікті арнайы мақсаттың тікелей құқықтық принципі ретінде, әділеттілікті құқықтың ажырамас белгісі ретінде, әділеттілікті құқық принципі мен қасиетін біріктіретін қос категория ретінде қарастырады [7; 17].

С. Әділеттілік идеясы және құқықтық мемлекет принципі: идеал және шындық

Ғалымдардың белгілі бір тобы әділеттілік пен заң ұғымдарын бірін-бірі толықтыратын ұғымдар ретінде қарастырады. Құқықтың мақсаты – әділеттілік ұғымы аясында әділеттілікті орнату және осы бағытта жеке адам мен қоғам арасындағы қарым-қатынасты қалыптастыру. Құқықтық үстемдігі жүзеге асқан жағдайда мемлекет құқықтық мемлекет сипатына ие болады. Құқық үстемдігі ұғымында құқықтық нормаларды белгілейтіндер де, ережелерді ұстанатындар да белгіленген ережелерге сәйкес әрекет етуі керек. Құқықтық мемлекетте құқықтық нормалар өзінің нормативтік белгілерімен заңдылық принципі негізінде жасалады [8; 235-237].

Заң әдебиетінде әділеттілік ұғымының үш түрлі мағынасы бар. Біріншіден, бүкіл қоғамда және мемлекет-жеке тұлға қатынастары деңгейінде қолданылатын «әділеттілік» ұғымы әділ тәртіптің, яғни әділетсіз деп танылған мінез-құлықтың алдын алатын тәртіптің бар екендігін көрсетеді. Екінші мағынада әділеттілік – елдің сот жүйесін де қамтитын, жеке адамдар мен мекемелердің құқықтарын қорғау үшін қолданылатын жүйеге берілген атау. Үшінші мағынада әділеттілік – сот жүйесі аясындағы сот процесі нәтижесінде көрсетілетін қызмет түрін атайды [8; 235-237].

Кейбір ғылыми әдебиеттерде әділеттілік принципі құқықтық мемлекеттің маңызды принциптерінің бірі болып саналады. Бұл көзқарасқа сәйкес, құқықтық мемлекеттің ең маңызды элементі болып табылатын әділеттілік тек мақсат емес, сонымен қатар құқықтық үстемдік орнаған бір мемлекетті құқықтық емес мемлекеттен ажыратуға мүмкіндік беретін критерий болып табылады [1; 143].

Құқық саласында әділеттілік, заң шығарушылық, мемлекеттің қызметі, құқықтық нормаларды жүзеге асыру принципі ретінде қарастырылады. Осылайша, заңды жауапкершіліктің әділдігі қылмыскердің жасаған ісіне сәйкес жазаланатынын білдіреді. Бұл тұрғыда әділеттілік – қоғам мен мемлекеттің

өзіндік құндылық шкаласына қарай қылмыскерге белгілейтін жаза нормасы болып табылады. Әділеттіліктің жүзеге асуының арқасында: әлеуметтік нормалар, әлеуметтік бақылау және тұлғаның әлеуметтенуінің секілді қоғам механизмінің басқа тетіктері қызметі жүзеге асырады. Әділеттілік екі бағытта жүзеге асырылатынын атап өту маңызды. Әділеттіліктің бірінші бағыты белгілі бір ережелерді, тыйымдарды, нормаларды қалыптастырады және қоғамда әлеуметтенуді қамтамасыз етеді. Әділеттіліктің бұл аспектісі әдетте дәстүрлі қоғамдарда, яғни тек нормалар мен дәстүрлерді жаңғыртуға негізделген қоғамдарда басым болады. Дәстүрлі қоғамның бірігуі мен әлеуметтенуі үшін қауіпсіздік пен әділеттілікті қамтамасыз ету жеткілікті болып табылады. Әділеттіліктің екінші аспектісі болса, даму мен шығармашылыққа қызығушылық, еркіндік пен өзін-өзі жетілдіру, жеке жауапкершілік сияқты құндылықтарды қамтиды [4; 52-76].

Әділеттілік – белгіленген құқықтық норма мен нақты қатынастарды жүзеге асырылатын субъект арасындағы сәйкестік сипаты мен шарттарын көрсететін өкілдік жүйесі. Мұндай көзқарастар ең алдымен құқықтық құндылықтардың қалыптасқан иерархиясына негізделген. Әділеттілік туралы идеялар құқықтық сананың идеялық-құндылық жүйесіндегі өзгерістермен бірге өзгередінен, әділеттіліктің мазмұнын нақты мәдени-тарихи контекстке қатысты ғана анықтауға болады. Құқықтық мемлекетке тән және оның қызмет етуінің негізін құрайтын құқықтық құндылықтарды анықтау арқылы әділеттілікті нақтылауға болады. Құқықтық мемлекетті мақсат еткен мемлекеттің ұйымдастыру мен қызметін жүзеге асырудағы басты роль әділеттілік принципі болып табылады [1; 144].

Бұл жағдай құқықтық мемлекет ұғымын номиналды көрінісі емес, нақты шешуді қажет ететін басты мәселе құқықтық және құқықтық емес деген ұғымды ажырату мәселесі болғандықтан туындайды. Бұл мәселе әділеттілік критерийін өлшем ретінде пайдалану арқылы ғана шешіледі. Құқықтық мемлекетте заңдарды әділ қолданудың ресми өлшемдерін нақты түсінбеу бұл қағиданың құқық қорғау қызметі үшін қандай тәжірбиелік салдары бар деген сұрақты шешуді айтарлықтай қиындатады. Әділеттілік принципінің практикалық мәні – құқықтық мемлекет жағдайында санкцияларды қолдану жеке басшылық шешімнің заңдылығын бағалау критерийі ретінде әрекет етеді және әділеттілік принципі сақтау заңсыз шешім қабылдау мүмкіндігін жояды. Бұл жағдай құқықтық мемлекеттегі әділеттілік принципінің практикалық маңыздылығын да анықтайды [1; 145].

Құқықтық мемлекетте заңның жүзеге асыру принципі ретінде әділеттілік мәселесі өте күрделі және көп қырлы болып табылады. Сонымен қатар, жүргізілген құқықтық теориялық талдау екі негізгі қорытынды жасауға болады. Біріншіден, құқықтық мемлекетте заңды қолданудағы әділеттілік идеясының өзінде тұжырымдамалық жаңалық жоқ екендігімен сипатталады. Негізінде, құқықтық мемлекеттің қызмет етуінің құндылық және идеологиялық негіздерінің ерекшеліктеріне байланысты әділдік өлшемдері айтарлықтай ерекшеленеді. Екіншіден, қарастырылып отырған қағида

маңызды идеологиялық анықтаушы ғана емес, сонымен қатар құқықтық мемлекеттегі заңдардың қолданылуын реттейтін маңызды фактор болып табылады [1; 146].

Құқықтың мақсаты – әділеттіліктің жеңісін қамтамасыз ету, ал адамгершілік – ар-ожданнның жеңісін қамтамасыз ету болып табылады. Құқық пен осы моральдық заңның арасындағы алшақтық кез келген құқықтық норманың сәйкессіздігіне әкелуі мүмкін. Сондықтан әділеттілік құқық үшін өте маңызды және көптеген құқықтық құбылыстардың негізін құрайды. Т.Н. Радко еңбегінде, әділеттілік дегеніміз моральдық-құқықтық категория болып табылады және оны тек моральдық тұрғыдан да, тек заңдық тұрғыдан да анықтау мүмкін емес деген қорытынды жасалған [5; 26]. Бұл түсінік құқық пен әділеттілік ұғымының бірдей емес, өзара байланысты екенін білдіреді. Осылайша, құқық теориясы құқықты қалыптастыруда, дамытуда және жүзеге асыруда әділеттілікке маңызды рөл береді. Әділеттілік құқықтың мұраты мен мақсаты болды және солай болып қала береді, сонымен қатар әділеттілікке ұмтылу нәтижесі заңның бұзылуы нәтижесін бермеу керек .

Қорытынды

Әділеттілік концепциясы ғасырлар бойы зерттелсе де әрбір ойшыл әр кезеңнің өзіндік ерекшеліктеріне байланысты бұл ұғымды түсіндіруге тырысты. Әділеттілік ұғым мазмұны түрлі фактор нәтижесінде, яғни, әр кезеңнің әлеуметтік өмір салтындағы айырмашылықтарға (экономикалық, құқықтық және саяси құрылымы) байланысты өзгеріп отырды. Макинтайрдың пікірі бойынша, қазіргі заманғы либералдық қоғамдар әділеттілік тұжырымдамаларға байланысты лайықты тәжірибелерді қолдай алмауда деп бағалайды [9; 28].

Әділеттілік ұғымының құқыққа қатынасына байланысты ға-лымдардың пікірі екі түрлі көзқарасдан тұрады. Бірінші көзқарас, әділеттілік ұғымы мен құқық ұғымдас бір-бірін толықтыратын түсініктер деп қарасырады. Сонымен қатар, әділеттілік арқылы қоғамда құқықтық қатынастырды реттеу және заңның үстемдігін қамтасыз ету арқылы құқықтық мемлекет құруға болатындығына сенеді [8; 235-237]. Табиғи құқық көзқарастарының өкілдері, атап айтсақ, Аристотель, құқық пен әділеттікті қоғам мен мемлекет тұрғысынан үш негізгі принципке бөлді: олар қоғам мен мемлекеттің негізі, олар мемлекеттің мақсаттары және олар мемлекеттік басқарудың басым элементтері ретінде қарастырса [11; 13], Платон, әділеттілікті бақыт деп анықтайды, өйткені тек әділ адам ғана бақытты болады, ал әділетсіз адам бақытсыз бақытсыз деген мағынада анықтайды [12; 432].

Табиғи құқық көзқарастарын қолдамайтын позитивті құқық өкілдері құндылықтардың салыстырмалылығы туралы тезисті қорғайды, «әділеттілік» құндылық тұрғысынан ештеңені дәлелдеу мүмкін емес және ол метафизикалық ұғым болғандықтан ғылыми тақырып бола алмайды деген пікірді ұсынады [10; 87]. Позитивті құқық өкілдерінің ойынша, егер әділеттілік бақыт ретінде қарастырылса, онда әділетті қоғамдық тәртіп ту-

ралы айту мүмкін емес. Қоғам қамтамасыз ететін бақыт субъективті-жеке мағынада емес, объективті-ұжымдық мағынада бақыт болуы керек [11; 434]. Қорытындылай келе, «әділеттілік» ұғымының сан алуан аспектісі бар екендігі және аталған тақырыпта көптеген ғылыми зерттеулерге қарамастан бұл ұғымның толық табиғаты ашылмағандығын атап өтіп, құқықшылар арасында да «әділеттілік» ұғымының құқық саласының зерттеу тақырыбы екендігіне байланысты ортақ пікір болмағанын атап өту жөн деп білеміз. Дегенмен, «әділеттілік» ұғымы қай кезең қай аймақта болмасын адамзат тарихында ең құнды ұғымдардың бірі ретінде ғылым саласында нақты анықтамасын алуы қажет деп ойлаймыз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Паламарчук В.М. Справедливость как принцип правоприменения в правовом государстве // Вестник Московского университета МВД России. – 2010. – № 3.
- 2 Balkan Demirdal M. «İnsan Haklarının Temellendirilmesine Yardımcı Bir Kavram: Adalet İlkeleri». <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1734140>, 15.09.2023.
- 3 Bilâl Kiliç. «Kendi Kendini Açıklayan Bir Kavram: Adalet», <https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerIV/145.pdf>, 10.09.2023.
- 4 Тульчинский Г.Л. Справедливость и справедливости: типы справедливости, власти и соответствующих конфликтов // «Человек. Культура. Образование». Научно-образовательный и методический журнал. – 2015. – № 2 (16).
- 5 Воробьев А.С. Соотношение справедливости и права // Актуальные проблемы российского права. – 2017. – № 11 (84).
- 6 Давитадзе М.Д. Право и Справедливость // Вестник Московского университета МВД России. – 2018. – № 4.
- 7 Акопов Л.В. Справедливость как право // Северо-Кавказский юридический вестник. – 2021. – № 2.
- 8 Abdülazim Ibrahim. «Modern Toplumda Hukuk Devleti: Siyasal Meşrulaştırma Aracı», <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1642066>
- 9 Sandel Michael, “Adalet”, Çev. Cemal C. Tarımcıoğlu, Sosyal Bilimler. sosyalbilimler.org/adalet-stanford-felsefe-ansiklopedisi. – 2021, Kasım 15.
- 10 Kemal Gözler, Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı, Muhafazakâr Düşünce, Yıl: 4 – Sayı: 15, Kış 2008.
- 11 Adnan Güriz. Adalet Kavramı, <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6375/adnan.pdf>, (10.09.2023)
- 12 Hans Kelsen, Adalet Nedir? What Is Justice? Çeviren: Ali Acar, Hans Kelsen, “Was is Gerechtigkeit” Erste Kapitel von Was ist Gerechtigkeit (Verlag Reclam, 1953, Zweite Neuauflage).

Transliteration

- 1 Palamarchuk V.M. Spravedlivost' kak princip pravoprimereniya v pravovom gosudarstve [Justice as a Principle of Law Enforcement in a Rule of law state] // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. – 2010. – № 3.
- 2 Balkan Demirdal M. «İnsan Haklarının Temellendirilmesine Yardımcı Bir Kavram: Adalet İlkeleri», <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1734140>, 15.09.2023.
- 3 Bilâl Kiliç. «Kendi Kendini Açıklayan Bir Kavram: Adalet», <https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerIV/145.pdf>, 10.09.2023.
- 4 Tul'chinskij G.L. Spravedlivost' i spravedlivosti: tipy spravedlivosti, vlasti i sootvetstvuyushchih konfliktov [Justice and Justices: Types of Justice, Power and Related

Conflicts] // «CHelovek. Kul'tura. Obrazovanie» Nauchno-obrazovatel'nyj i metodicheskij zhurnal. – 2015. – № 2 (16).

5 Vorob'ev A.S. Sootnoshenie spravedlivosti i prava [The Relationship Between Justice and Law] // Aktual'nye problemy rossijskogo prava. – 2017. – № 11 (84).

6 Davitadze M.D. Pravo i Spravedlivost' [Law and Justice] // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. – 2018. – № 4.

7 Akopov L.V. Spravedlivost' kak pravo [Justice as a Right] // Severo-Kavkazskij yuridicheskij vestnik. – 2021. – № 2.

8 Abdülazim Ibrahim. «Modern Toplumda Hukuk Devleti: Siyasal Meşrulaştırma Aracı», <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1642066>

9 Sandel Michael. “Adalet”, Çev. Cemal C. Tarımcıoğlu, Sosyal Bilimler. sosyalbilimler.org/adalet-stanford-felsefe-ansiklopedisi. – 2021, Kasım 15.

10 Kemal Gözler. Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı, Muhafazakâr Düşünce, Yıl: 4 - Sayı: 15, Kış 2008.

11 Adnan Güriz, Adalet Kavramı, <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6375/adnan.pdf>, (10.09.2023).

12 Hans Kelsen, Adalet Nedir? What Is Justice? Çeviren: Ali Acar, Hans Kelsen, “Was is Gerechtigkeit” Erste Kapitel von Was ist Gerechtigkeit (Verlag Reclam, 1953, Zweite Neuauflage).

Omer Gedik, Isaeva M.

The Relationship of the Concept of Justice with the Principle of the Rule of Law

Abstract. The concept of justice is one of the oldest concepts in the history of science. The concept of justice in the works of philosophers of ancient times was supplemented by thinkers of the Middle Ages and the modern era, and took an important place as a research topic in every period of history. To date, although this concept has been extensively studied within the framework of social sciences, it is impossible to give a commonly accepted precise definition of the concept of “justice”. In the history of science, the concept of equality has been studied in two directions, that is, justice based on natural law and justice based on positive law. The article examines the etymological root of the word justice and how this concept was interpreted in different historical periods, as well as the relationship between the legal aspect of the concept of justice and the rule of law.

Key words: justice, justice based on natural law, justice based on positive law, law, legal state.

Омер Гедик, Исаева М.И.

Связь понятия справедливости с принципом правового государства

Аннотация. Понятие справедливости является одним из старейших понятий в истории науки. Концепция справедливости в трудах философов древности дополнялась мыслителями Средневековья и Новой эпохи и занимало важное место как тема исследования в каждый период истории. До сих пор невозможно дать общепринятое конкретное определение понятия «справедливость», хотя это понятие всесторонне изучено в рамках общественных наук. В истории науки концепция справедливости изучалась в двух направлениях: справедливость на основе естественного права и справедливость на основе позитивного права. В статье рассматривается этимологический корень слова справедливость и в каком содержании объясняется это понятие в различные исторические периоды, а также отношение понятия справедливости к правовому государству наряду с правовым аспектом.

Ключевые слова: справедливость, справедливость на основе естественного права, справедливость на основе позитивного права, право, правовое государство.